

PORIJEKLO PRAVA BLIŽIKE NA PRVOKUP I OTKUP NEKRETNINA

(U povodu članka P. S. Leichta, Note agli statuti istriani
con particolare riguardo al diritto di prelazione.)*

Ivo Milić

Leichtovo gledanje na predmet rasprave osvjetljuju ove njegove riječi:

»Istarski statuti od velikog su interesa za pravnog povjesničara. Radi se o krajevima, koje nazivamo romanskima ne zato, što u drugim krajevima Istre ne bi bilo utjecaja rimskog prava, koji je bio raširen i moćan na cijelom poluotoku, nego jer su oni malo ili nimalo osjetili utjecaj langobardskog prava i zakonodavstva kapitulara. Zato isprave i statuti ovih krajeva, ako ih upotrebimo s dužnom pažnjom, mogu poslužiti za utvrđenje, da li neke ustanove vuku korijen iz rimskog prava ili su to bili mjesni običaji ili pak razvitak načela zakonodavstva i običaja langobardsko-franačkih, ili su to najzad, suprotno tome, bile nove tvorevine italskoga prava« (str. 77).

»U ostalim krajevima Istre... pokazuje se pretežna snaga rimskog prava« (str. 78). Ovdje Leicht odvajava od ostalih krajeva samo Labin, gdje da je utjecaj oglejskih (franačkih) patrijarha bio premoćan. U svim drugim krajevima bio je dakle presudan utjecaj rimskog prava.

Nošen težnjom, da svagdje iznađe romanstvo Istre, Leicht ide ponegdje i predaleko. Tako na str. 80 naglašava, da je istarski statutarni propis, po kome muž ima pravo da tuče (»bastonare«) ženu, bez sumnje povezan s rimskim predajama, koje da su neprekidno živjele u istarskim zemljama (»questo si riannoda senza dubbio alle tradizioni romane rimaste ininterrotte nelle terre istriane«)¹. Zato je potrebno najprije naglasiti, da postklasično pravo zapadnorimske države pokazuje suštu suprotnost ustanovi prava bližike na prvokup otkup nekretnina. To pozitivno pravo rimsko poznaje prvokup samo na temelju ugovorenog pakta. Neugovorni (zakonski) prvokup bio je, štaviše, izrijekom ukinut i zabranjen konstitucijom cara Gracijana i drugova potkraj IV. st. n. e. (t. zv. lex duđum — C. Theod. III. 1. 6. g. 391 n. e.).

Ova, Leichtu poznata, činjenica valjda ga je i potakla, da ublaži svoj velikorimski stav s obzirom na utjecaj rimskog prava na istarske statute, jer (na str. 78) zaključuje: »No kad govorimo o održanju rimskog prava u Istri...

* Taj je Leichtov članak objavljen u LIII. sv. revije: Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria, Venezia 1949, str. 77—86. O istarskim statutima pisanim hrvatskim jezikom nema u Leichtovu članku ni spomena. Slaveni se u članku spominju jedino time, što se (str. 77) kaže, da su, gonjeni od Avara, nemilo opustošili Istru.

¹ Kod Rusa je postala poslovice: Ako si istukao ženu prije podne, ne zaboravi da to učiniš i poslije podne. Naprotiv, u doba kad se osvajački Rim ustalio u Istri, postojala je u Rimu poslovice, da žene ne broje godine po konzulima, nego po svojim često mijenjanim muževima.

treba da mislimo na pravo, koje se sačuvalo kroz mjesne običaje i koje nije pretrpjelo male izmjene... U ove običaje ulaze prirodno elementi, koji ne potječu ni iz rimskog prava ni iz kasnijeg bizantskog, nego su plod spontanog razvitka u pučanstvu, koje je stvaralo ustanove, kakve su mu bile potrebne, ne brinući se mnogo, jesu li stajale u okvirima određenim od zakonodavca ili od pravoznanaca, i u tim se tvorevinama vide učinci navika, sujevjerja, krivih vjerovanja pobarbarenih vremena, pa radilo se o krajevima romanskim ili langobardsko-franačkim.« Da se Leicht usidrio na toj svojoj misli i iz nje izveo zaključak, da je narodno pravo proizvod i odraz života i njegovih potreba, prvenstveno ekonomskih, pogotovu pak u doba slabljenja centralne vlasti i procvata municipalnog uređenja i njegova statutarnog prava, bio bi doduše dalje od romanstva Istre, ali bi zato bio bliže historijskoj istini. Razvijeno rimsko zakonodavstvo i pravo prvokupa bližike dva su pojma, koja se uzajamno isključuju. Zašto, vidjet ćemo na kraju. Ovdje možemo reći, da Solmi, koga Leicht citira, posve ispravno smatra, da je pravo prvokupa bližike, koje je živjelo i u Italiji i u Istri još u vrijeme trajanja zapadnorimske države, bila *consuetudo contra legem*.

Govoreći o statutima Umaga (XVI. st.) i Pule (XIV. st.), Leicht prethodno navodi, kako su u oba ta kraja postojale »*societates ovium et caprarum*« i »*societates pluvinarum*« (oranja); napominje, da je takvih udruženja stočara i zemljoradnika bilo i u italskim Markama i sa zadovoljstvom ističe (str. 78), da » i s ove i s one strane Jadrana vidimo gdje cvatu isti poljoprivredni običaji«. Leicht ima na umu samo zapadnu obalu Istre i istočnu obalu Italije, ali njegova se misao može, bez zamjere, proširiti i na cijelu istočnu obalu Jadrana, od Raše do Bojane, gdje se mogu naći pravila za ta ista udruženja, ozakonjena i u Općem imovinskom zakoniku za Crnu Goru (1888, čl. 442—456). *Societates ovium et caprarum* naziva zakonik i narod: »supona«, a onu *pluvinarum*: »sprega« (u zagorskoj Dalmaciji naziva se sprega i »suvez«).

U Leichtovu članku (str. 82) izbila je misao, koju podržava Tamassia, nije li prvokup došao u Istru iz Bizanta (kome je neko vrijeme pripadala Istra), gdje je *ius protimiseos* u korist bližike postojao po konstituciji Konstantina VII. Porfirogeneta (faktično Romana Lekapena, u prvoj polovici X. st.), i to ili izravno ili preko Venecije, koja da je mogla tu ustanovu preuzeti od Bizanta. No, zbog razlika između odnosnih propisa statuta mletačkog (Tiepolo, 1242) i pulskog, Leicht s pravom smatra, da tu nije bilo utjecaja Venecije, jer je ta ustanova »cvjetala u Istri nezavisno od mletačke i prije negoli je istarska Krajina došla pod vlast Venecije.« Uostalom, ta bizantska ustanova nema nikakve veze s osnovnom mišlju i svrhom rodbinskog prvokupa i otkupa. Konstitucija Lekapena, isto kao i slične prijašnje konstitucije (C. 11. 56, g. 468), nisu bile, kako pokazuje i njihov tekst, izdane radi osiguranja prava srodnika nego iz čisto fiskalnih razloga. Kako su kasnije Južni Slaveni prekrojili i iskoristili te bizantske zakone, da potkrijepe i prošire svoja shvaćanja prava rodbinskog, bit će pokazano drugom prilikom.

Prelazeći na sam prvokup, Leicht izlaže njegovu sadržinu i oblik njegova vršenja po statutima. Tipičan je za to statut pulski. Po njemu pripada pravo prvokupa nekretnine dvjema skupinama osoba: 1) »*propinqui*«, a to su krvni srodnici prodavaoca ili njegove žene, koji imaju pravo otkupa u prvom redu, »*ratione sanguinis*«; 2) »*laterani*« (statuti Rovinja, Umaga i Trsta mjesto late-

rani kažu »vicini«), a to su, kako objašnjava talijanski prijevod statuta, međašnici (confinanti), čija zemljišta graniče s otuđenima (beni contigui).

Prodavalac ne treba da prethodno ponudi nekretninu bližiki; on s kupcem (ili vječitim zakupcem) sklapa odmah ugovor, a kupac je dužan da sklopljeni ugovor dađe oglasiti po općinskom izvikivaču sa stepenica općinskog doma. Ako je oglašenje izvršeno, bližika može u roku od mjesec dana od oglašenja, putem općinskog bilježnika, ostvariti protiv kupca otkup (retractus), uz istu cijenu; ako li nije bilo oglasa, rok za otkup traje deset godina od otuđenja. Na otkup imaju pravo najprije propinqui, a laterani tek, ako prvi ne će da se njime posluže. Pravo na otkup je posljedica neizvršene prethodne ponude; re-trakt izvire iz prelacije. Ne tražeći, poput starijih statuta, prethodnu ponudu, navedeni statuti skraćuju postupak, ali idu i korak dalje u pravcu uklanjanja stega za slobodan promet s nekretninama.

II.

Prijedimo tragom naše ustanove na istočnu stranu Jadrana i uzmimo u razmatranje samo neke statute i zakonike.

1. Statut senjski kaže:

čl. 23: Zatim odrediše da nitko ne može i ne smije prodati nepokretnu stvar, ako prije nisu izvršena četiri oglašenja u četiri uzastopna nedjeljna dana. (Slijede propisi o vremenu i načinu oglašivanja.)

čl. 26: Zatim odrediše, da, ako bi tko htio spriječiti prodaju ili otuđenje nepokretnine u svrhu da je sam dobije kao bližika (»nomine proximitatis«). . ., ima da donese cijenu, po kojoj se ta stvar prodaje i da je pismenim podneskom, prema naređenju načelnika, položi, inače neka je takvo protivljenje nevaljalo.

2. Statut poljički propisuje:

čl. 49a (Jagićeva izdanja 1890; čl. 73—74 Kukuljevićeva izdanja): »Zakon od plemenšćin je ovoi: ča est stara baščina, ka je ošasta od prvih, oni tko ju drži ima ju radovati i uživati i ob noi živiti; da nije podobno da ju kamo strati i obrati brez velike nevole, kako veli stari zakon i običaj, da ju ondi oide gdi je i zastao.«²

² »Plemenšćina« je očividno, prema poljičkom stáututu, označivala najprije onu nepokretnu imovinu, koja je pripadala plemenu kolektivno (»vrvita plemenšćina« — čl. 62 — ager gentilicius; vrv = linea sanguinis — čl. 49a st. 2, po Jagiću); kasnije, kad je prevladalo individualno vlasništvo, tim se izrazom označuje nepokretnina uopće. »Baščina« (čl. 51a, 68, 71a, 88) je heredium inokosne porodične zadruge izdvojene iz plemena, a i taj je izraz kasnije (kao i danas u nekim krajevima Dalmacije i Crne Gore) značio ziratnu zemlju uopće. »Radovat« = obrađivati; »ošasta od prvih« = ostavljena od predaka; »stratiti« (i danas u Dalmaciji i Istri) = potrošiti; »da je ondi oide gdi ju je i zastao« = da ju ondje ostavi gdje ju je i zatekao. Izraz »bližika« ima poljički statut u čl. 33 (29—31) i 100 c (264), vinodolski u čl. 31, vrbanski u čl. 1.

- čl. 51a (78): »Od prodaje plemenšćin. Najprvo zakon stari hoće da se plemenšćina ne more prodati ni založiti u tmi toi rekući otai a navlastito od bližnega; da ima se prodati svitlo, slobodno, i ponuditi prvo bližnega svoga, a zakon e stari poljički da ima opoviditi oni koi misli prodati, po tri zbora ali o knezu na tri obroke, govore: ovo ću prodati, ako će koi bližni kupiti, pristupi, ako li neće, a ja ću kome mogu.«³
- čl. 51b (79): »A tko prodaje ne more iskupiti opet. Do sada su Poljica i jošće uzakonila da je bližni volan iskupiti do godišća.«⁴
- čl. 51c (79): »Ako se i ošće koi bližni naide, bliže od onogai ki je iskupio, volan oni od onogai iskupiti.«
- čl. 51d (79): »Ako li sta oba po ednako bližna, ali bi ih veće bilo, ki mu su ednako blizu, tada imaju onakoi i na oni dio iskupiti kakono i svoju plemenšćinu dile.«
- čl. 51e (80): »Napokon konca ako ima biti prava i zakonita prodaja, ima se ciniti po cincih dostojnih koi procine i stimaju po svojeoj kušnjencjei onoi ča je ta plemenšćina vridna«. (Nema dakle još slobodnog određivanja cijene ugovorom stranaka. Zemlja hraniteljica nije predmet spekulacije.)

Plemenština i baština se suprotstavljaju tekovini. Prve su načelno neotuđive i imaju ostati rodu (čl. 49a st. 1), drugom se načelno može slobodno raspolagati i među živima i za slučaj smrti. Čl. 49. st. 2 (74) naređuje:

»Čagod čovik prinajde i pribavi ali prikupi ali izdvori, ali inako kako godi dostigne sobom i svojim trudom ča bi prinašao, toi svaki zakon hoće da e tim volan i slobodan i u smrt i u život, ili mu za put ili za dušu ili ča mu god ugodno od togai učiniti rekući onoi ča je on osobito našao i dobio ili pribavio posli dila s kim dio ima u plemenšćini, ali je jedan ali je ih veće, to e njemu slobodno, kako e stekao tako more i narediti toi slobodno kud mu godi drago.«

Ipak, i glede na tekovinu, kad testator ima više djece: »nije tribi da ednom mimo drugoga prem sve na smrti oide a drugoga sasvim uhili nego onako kako e dostojno i podobno« (čl. 49b). U idućem članku statut nabraja trinaest razloga, zbog kojih »otac može uiliti svoje sinove od baščine«, i završava: »Ovo su uzroci za koje roditelji mogu zakratiti didinstvo i parćiju svomu porodu«. Izrazi statuta pokazuju, da u tim slučajevima roditelji potpuno lišavaju dijete udjela u naslijeđu uopće, bez razlike na vrstu imovine. Izvan toga slučaja dijete mora sudjelovati i u plemenštini i u tekovini, i to u plemenštini podjednako, a u tekovini prema eventualnom očevu zavješčaju, ali s pomenutom preporukom protiv diskriminacije. Iz članova 49 statuta može se dakle zaključiti da domaćin, koji ima potomstvo, nije s imovinom naslijeđenom od predaka uopće mogao ni oporukom raspolagati, kao i to, da se vlastita tekovina mogla stićati tek pošto je zadruga bila podijeljena. Do toga vremena član zadruge stiće za zadrugu, makar stekao radom izvan nje. (Kao i po čl. 968 O. im. zak. C. Gore).

³ »toj rekući otai = to jest potajno; »opoviditi« = oglasiti; »ali« = ili; »o knezu na tri obroke« = na tri ročišna dana koja drži knez (obilazeći knežiju); »govore« (particip) = govoreći; »pristupi« (imperativ) = neka pristupi.

⁴ »iskupiti do godišća« = otkupiti u roku od godine dana.

3. Statut korčulanski. (Izd. Hanel, Zagreb.)

Čl. 73: »Svaka prodaja, koja će se obaviti u Korčuli, može se potraživati i otkupiti od strane prodavčeva bližnjega (proximus) u roku od jednog mjeseca i jednog dana od dana, kojega je prodaja napisana, za istu cijenu. A ako drugi bliži u tom roku otkupi (recuperare!) neka ostane bližemu, i tako od stepena na stepen.

Po tom članu nisu bili potrebni ni prethodno oglašenje ni ponuda. Ali je zatim pridošla dopuna u članu 148, koji naređuje: »da se nekretnine, koje se prodaju po cijelom kotaru korčulanskom bez oglašenja, na štetu ovlaštenika, odsada imaju prodavati po prethodnom oglašenju uz naznaku cijene . . . , a tako i kod svakog namjeravanog zalaganja.«

Kako je bio još jak osjećaj zadržne jednakopravnosti članova porodice, pokazuju i propisi korčulanskog statuta o nasljeđivanju, po kojima (čl. 39-II) su djeca, bilo bezoporučno ili oporučno, imala dobiti jednak dio i od nepokretne i od pokretne ostavštine roditelja. Čl. 44 izuzetno dopušta testatoru da, za dušu, može po volji raspolagati, ali samo iz pokretne imovine. Slabljenje zadržnog osjećaja odnosno razvoj u pravcu individualnog vlasništva pokazuje kasniji član 45-II, dodan statutu, po kome je testator mogao oporukom slobodno raspolagati i sa jednom četvrtinom nepokretne imovine. (Svi statuti, slično kao edikti rimskog pretora, stalno rastu obimom vodeći računa o izmijenjenim prilikama i potrebama svoga vremena.)

4. Od *istarskih statuta* pisanih jezikom hrvatskim (i redovno pismom glagolskim) spomenut ćemo v e p r i n a č k i i v r b a n s k o - k r č k i. Po prvome (čl. 33) može rođak, a za njim susjed, otkupiti svaku nekretninu (»blago ležeće«) kao i ono »blago«, koje bi se iz veprinačke općine »van gnalo ili neslo«⁵. Drugi sadrži i »Kapitul za odkupi« dodan naknadno statutu 1388 (osnovni statut je iz 1362). Taj član veli: »Budući otočko više na kup u Krci, je prišal prid nas prvad Blaž z Vrbnika tužeći se za jedn vinograd: da mi ga ne dadu otkupit a mene pristoji. I je kuntentalo to više i ti poštovani muži, ki bihu ondi, da mozi odkupiti vsaki, koga pristoji, najprvo muški pol a paki ženski«.

Statuti pisani hrvatskim jezikom, izuzevši poljički, uopće su škrti, osobito u pogledu privatnopravnih odnosa. Njima je, čini se, bila glavna zadaća, da se utvrde obaveze kao i »slobošćine i pravice« prema gospodi (feudalnim gospodarima) te kazneni propisi. Drugo je sve bilo običajno pravo, koje bi se unosilo u statute, tek kad bi nastali sporovi i izmijenjene prilike stvorile potrebu fiksiranja pravila⁶. Zato nije čudno, što u nekim statutima nema spomena o našoj ustanovi. Ta šutnja, međutim, ne znači nikako, da ustanova

⁵ Blago je ili »ležeće« ili »gibuće«. Blago u statutima znači imovinu uopće. Danas u Istri izraz »blago« označuje pretežno stoku.

⁶ Lijep je primjer u statutu Kastavskom, koji u svom kap. 66 (dodanom statutu tek 1598) propisuje, da se za dug »ne mozi dati nijednog penja blag ležećih« i da se izvršenje za naplatu novčanih tražbina ima voditi najprije na pokretninama, a tek za eventualni ostatak duga, na nekretninama. I tu, u odmaklo historijsko doba, izbija staro načelo neotuđivosti, ekstrakomercijalnosti zemlje hraniteljice.

Taj kastavski propis naziva vjerovnika: »dužnik« (onaj koji duži drugoga). Imov. zakonik C. Gore naziva ga: dužitelj.

nije u dotičnom kraju postojala. Primjer vrbanskog statuta dokazuje baš protivno. Ali najjači dokaz za postojanje te ustanove u svima južnoslavenskim zemljama daju sačuvane isprave (Kukuljević, Povjesni spomenici I: Acta croatica; Miklošić, Monumenta serbica) kao i Bogišićev Zbornik pravnih običaja u Južnih Slavena. Navest ćemo nekoliko primjera iz primorskih strana:

Odrjan veli pred sudom: »I gda prodavah tu istu zemlju, tada ponudih svu moju bratiju bližnu i dalnu prije kupa Štiferova i gda je nehtiše kupiti bližni, tada ju prodah« (Kukuljević, str. 57, br. XXXII, 1433). Juraj Karlović dolazi pred sud govoreći: »Ubožtina me dostigla. . . , pitam vas od zakona, mogu li moju plemenštinu komu prodati ili založiti?« Sud mu odgovara da može, ako mu to braća dopuste, stoga da je ima braći ponuditi, i dade mu pristava, s kojim treba da tu ponudu učini (ib., str. 71, br. LI, 1484). Dalje: P. dolazi pred sud i reče: »Ovo mi se spotribila potribe, bez ke biti ne mogu, hotil bi prodati vsu plemenštinu moju ka mene pristoji. . . , dajte mi to ča e zakon vaš«. Sud mu dade pristava, »s kim da nudi bližnih svojih i dalnih i kih pristoji«. Rodbina mu na ponudu odgovori: »mi t'e kupiti ne moremo, prodaj ju komu moreš« (ib., str. 12a). J. S. pita sud, što mu je činiti, da može valjano prodati jedan ždrijeb, a polovicu ždrijeba pokloniti. Sud mu odgovara: »Ovo je naš zakon, da gre s tobom naš rotni pristav i da ždribe, ki prodaeš, nudi pred nim bližnih i dalnih, a za pol ždribja ki bi hotil dati crikvi i kloštru, toliko ne moreš dati po zakonu našem, ako ti nedopuste bližni i dalni i kih pristoji; propitaj njih da ti dopuste učiniti ta dar, pred našim pristavom (ib., str. 173, 1499). Ista isprava razlikuje »svoje vlastito blago« od »plemenštine didine«, na kojoj postoji preče pravo bližike.

Ali, moglo bi se primijetiti, da je dobrim dijelom našeg Primorja četiri stotine godina gospodovala Venecija, koja je u svom statutu poznavala prvokup bližike, pa da je tu moguć njezin utjecaj na naše statute. Zbog toga je potrebno poći za našom ustanovom i u krajeve, koji su bili izvan mletačkog dosega.

5. Zakoni Crne Gore (Brda).

Zakonik od 1798—1803 (Svod H. Jirečeka, str. 351—364) određuje u svom čl. 15: »Koi čoek hoće po danas prodavati kuću ili baštinu ili vinograd ili meteh⁷ ili dubravu ili ostalo svoje nedvižimo imuće, neka najprije pita i ponudi svoju bliziku pred svjedocima; pak ako ne bi hćela blizika kupiti, neka ponudi merginaša^{7a} to jest razdionika od baštine, ne bi li on htio kupiti, tada slobodno neka proda komu može u svoje selo ili u svoje pleme, samo valja da učini knjigu najmanje pred tri poštena čoeka ili svjedoka, kako je bliziku i merginaša nudio i kako oni nisu hotjeli ili niesu mogli kupiti«.

Doslovno jednak propis sadrži u svom čl. 45 i Zakonik (Danilov) od 1855.

Opšti imovinski zakonik (1888), taj bivši, jedini naš originalni i narodski građanski zakonik, posvetio je našoj ustanovi čitavih 16 članova (47—64). Na-

To je jedini propis kastavskog statuta iz područja građanskog prava. On pokazuje, da su nekretnine bile prije neotuđive (jer je zalaganje prvi korak prema otuđenju).

⁷ Meteh = zemljište uz ili iza kuće ili iza seoskog naselja (Rječnik J. A.).

^{7a} Međašnik, od latinskog margo-marginis = međa, kraj. Bački Bunjevci, koji su porijeklom pretežno iz Dalmacije, kažu međi: mrgin.

vodimo samo njegov član 48.: »Pravo preče kupnje,⁸ koje je od davnina u običaju među bližikom (t. j. između bratstvenika, međaša, seljana i u opšte plemenika) pri prodaji nepokretnih dobara, ostaje i u napredak u svojoj potpunosti snazi.

Po tome, ko će god da prodaje kakvu zemlju ili drugu nepokretnu stvar, pa i ako mu je slobodno prodati je kome bilo Crnogorcu, koji mu najvišu cijenu daje, on ipak treba da najprije, ustanovljenim redom i načinom, ponudi svu bližiku, koja to pravo poredovno ima, neće li je ko od njih kupiti.

Kad nijedan od bližike, od onih koji su prvi na redu, neće da kupi dobro koje je na prodaji, ili neće ni pod cijenu (i uvjetima) koju dalji daje, tad ga vlasnik može daljemu prodati. Ako ga pak niko od bližike htio ne bi, on može svoje dobro prodati kome drago inoplemeniku.«

6. *Građanski zakonik Srbije* od 1844, iako je rađen na osnovima građ. zakonika austrijskog, koji ne poznaje pravo prvokupa bližike, a bio je redigiran od pravnika iz Bačke, sadrži ove propise:

§ 670: »Što se tiče nepokretnih dobara, kao miljkova i baština,⁹ zakon daje nekim licima pravo da imaju prvenstvo na kupovinu. Takva lica su smesničari ili zajedničari, rodbina najbliža, koja bi pravo nasledija u prodatim dobrima imala, koja bi po zakonu nasledila, i susedi prvi i komšije.« (Pravo susjeda ili komšija bilo je ukinuto već 1847.)

§ 671: »U slučaju prodaje nepokretnih dobara valja da prodavac javi onima, koji pravo prvenstva za kupovinu imaju, kao smesnicima rodu i susedima«.

§ 672: »Smesnik je preči od roda, a rod najbliži preči od suseda«.

§ 673: »Ako bi prodavac prodao, nejavivši onima, koji prvenstvo imaju, onda ovi pravo imaju za 30 dana od vremena prodaje sudom potvrđene i objavljene isto prekupiti.¹⁰ Posle 30 dana pravo ovakve prekupine iščezava.«

§ 674: »Onaj koji misli, da prvenstvo kupovine ima, ako hoće da dobro dobije, mora gotove novce po pogodbi zaključenoj položiti u sudske ruke. Samo protivljenje i nedozvoljavanje ne vredi ništa a posle 30 dana opet iščezava.«

Iz Bogišićeva Zbornika vrijedi spomenuti odgovor iz Srbije (na pitanje 9), da: »Kako u zadruzi tako i u zasebnom življenju vlada ideja, da naslijeđenu baštinu treba nevreditu sačuvati i predati je potomcima« i (pitanje 11), da se »nekretnina može odsvojiti samo u slučaju velike nevolje i to uz opći dogovor«, kao i (pitanje 217), da »u slučaju prodaje nekretnina svi srodnici imaju pravo prekupa«, i najzad (odgovor iz Leskovca na pitanje 9), da se »smatra najvećom sramotom i grijehom odsvojiti nekretninu pa i samu pokretnu stvar neophodnu obitelji, tako da nitko neće ni kupiti ako ne privole svi sinovi«. Iz odgovora

⁸ Prelaciju naziva on: »pravo preče kupnje«, O. g. z. naziva je: »pravo prekupa« (§ 1071.) a srb. g. z. (§ 670.): »pravo prvenstva na kupovinu«. U narodu prevladava izraz: »pravo prvokupa«.

⁹ »Miljak« (od turskog: mulk) i »baština« definirani su, po sadržaju, u § 475. Historijski, baština je označivala osnovnu nepokretnu imovinu kuće dobivenu od zajednica (plemenske, državne, rimski heredium, turski mirija), a miljak je bila zemlja, uzeta ugovorom od drugoga zbog kultiviranja (neka vrsta emfiteuze). Vidi dalje kod prava bosanskog.

¹⁰ Znači: otkupiti (poljički: iskupiti), izvršiti retracts. Rekao bih, da je po duhu našeg jezika, točniji izraz »prekupiti« negoli »otkupiti«.

na pitanje 156 razabire se, da se oporuka pojavila »tek u novije doba« (Bogišić je svoju anketu vodio 60-ih godina XIX. st.), »da se smatra novošću i gleda prijekim okom«.

7. Zakoni Bosne i Hercegovine.

Pravo prvokupa normiraju tri otomanska zakona, koja su, u tome predmetu, ostala na snazi i poslije okupacije Bosne i Hercegovine, po novom zakonu o zemljišnim knjigama od 1884 i po stalnoj sudskoj praksi. Prvi je otomanski građanski zakonik (Medzelle — §§ 950—956 i 1008—1044), drugi, zakon od 7. Ramazana 1274 (1856) o posjedu državnih (mirijskih) zemljišta (§§ 41—46), a treći zakon o zemljišnom posjedu od 7. Muharema 1293 (1875). Prvi normira pravo »prvokupa« za mulkove nekretnine, drugi i treći »pravo prvenstva« za mirijska zemljišta. Po prvome ovlaštenu su na prvokup: suvlasnik pa zajedničar u pravu pa neposredni susjed; po drugomu pravo prvenstva imaju suvlasnik pa vlasnik zgrada i nasada na zemljištu pa suseljanin potreban zemlje; po trećem dobio je pravo prvenstva i onaj, koji kao kmet drži zemljište, što ga spahija hoće da otuđi.¹¹

U bosanskoj bliziki nije dakle izrijeком navedena rodbina, ali će najčešće suvlasnik i zajedničar u pravu biti rođak prodavca. Svakako, bosansko pravo prvokupa ne zasniva se prvenstveno na *ius sanguinis*. Po otomanskom pravu, bliza rodbina je, *ratione existentiae*, zaštićena time, što su nekretnine mirijske vrste načelno neotuđive. Te su razlike vezane i uz bivša posebna društvena i vjerska naziranja u otomanskoj državi. Ali Osmanlije su zauzeli Bosnu tek u XV. stoljeću. Koje je pravo važilo, u pogledu na našu ustanovu, prije njihova dolaska? Najvjerojatnije ono, koje je sadržano u statutu poljičkom, jer su Poljičani većinom doseljenici iz Bosne (v. popis njihovih »plemena i kuća« u Akademijinom izdanju Statuta, str. 129 v.), a u svom se Statutu pozivaju na svoje »stare zakone i običaje«.

Jedna se disonansa javlja i u vinodolskom statutu. Njegovi čl. 32 i 33 tumače se tako, da je nasljeđivanje ograničeno na same muške potomke (stariji statut ne poznaju uopće oporuke). »A ono ošasno ima se obratiti pod dvor kneza«¹². Ista pojava da je vladar (feudalni gospodar) svojatao sebi ostavštine

¹¹ Za pojedinosti vidi iscrpan članak M. Zobkova u Mjesečniku 1926, str. 207. i 294. Nova sudska praksa priznaje pravo prvokupa suvlasniku, zajedničaru, vlasniku zgrade i nasada na tuđem zemljištu (Odl. Vrh. suda B.-H. od 15. II. 1946).

¹² To pitanje nije potpuno razjašnjeno. Statut u čl. 33. daje definiciju izraza »ošastno«. (»Ako bi ki držal ošastno to je rič niku ka bi ničja bila.«) Rič znači stvar. Ima li se čl. 33. povezati sa čl. 32., po kome se, u slučaju nepostojanja muškog potomstva, imaju kćeri »areditati ili ostaviti tim kćeram blago očino i materino, čineći vsu službu onu ku esu imili služiti dvoru oci i matere nih?« Znači li izraz »areditati«, da su tada kćeri nasljednice i u nepokretnoj ostavštini roditelja? U granicama ovog članka ta se pitanja ne mogu rješavati. Jedno je, i po analogiji, vrlo vjerojatno: da su ti propisi statuta izmijenili starije pravo vinodolsko u korist i na pritisak feudalnog gospodara (Frankopana), a da je, ranije, ostavština umrlog bez muškog potomstva pripadala rodu, koji je tutorisao event. žensko potomstvo i davao im priču, ako bi se udale. U slučaju da je bilo samo ženskog potomstva i u kuću bio doveden domazet, on je produžavao dom tastov, jer je prižećivanje značilo adopciju (i u Kastvu, kao i u mnogim drugim krajevima, domazet je primao i prezime tastovo, kod pravoslavnih i »slavu«). Djeca kćerke, kojoj muž dode u kuću (»na robu«), jesu djedovi nasljednici. To je moglo odgovarati i interesu feudalnog

osoba umrlih bez potomaka, postojala je i u Češkoj, gdje je bilo duge borbe za uspostavljanje starog pravila (H. Jireček, *Codex iuris bohemici*, *Jus Conradi*, § 18), po kome su, u pomanjkanju potomaka, nasljeđivali bliži rođaci pokojnika. Zanimljivo je, da i po zagrebačkom statutu, tko ima potomaka, ne može *mortis causa* raspolagati ni nepokretnom ni pokretnom imovinom; nema li potomaka, može raspolagati samo pokretnom, a nepokretnom ne može, jer ta ima ostati ženi i rođacima (Statuti, izd. u Arhivu za povjestnicu jugoslavensku).

Kako se vidi, i bosanska i vinodolska razlika ima svoj poseban razlog. Ali ostaje opće čvrsto pravilo, da plemenština i baština pripada rodbini.

III.

Radi potkrepljenja naslovne teme potrebno je spomenuti i predmetno pravo nekih drugih naroda. Staro pravo na nepokretnu imovinu šire ili uže zajednice jako je izraženo kod Germana. Tacitove i Symmachusove (V. st. n. e.) izreke o odsustvu testamenta kod Germana, opće su poznate.¹³

1. *Lex Saxonum*, §§ 62 i 64: »Nikome ne bude dopušteno prenijeti baštinu (*hereditas*) na drugoga, osim na crkvu i na kralja¹⁴, da bi svog baštinika razbaštinio, van ako je možda glađu prisiljen, da bi ga onaj, koji je primi, uzdržavao.«

»Ako bi prisiljen nuždom htio prodati, neka je ponudi prvom najbližem; ako je on ne bi htio kupiti, prodat će je kome god bude htio.«

2. *Lex Burgundionum*.

Kod Burgundana kao i kod Židova (Mojsije V, 21, 16 i 17; I, 48, 22) i kod nas naročito u Crnoj Gori (Bogišić, *Pravni članci i rasprave*, 1927, str. 184-5) otac dijeli za života imovinu između sebe i sinova na jednake dijelove i tek

gospodara, koji će tako imati kmetova i dobivati »vsu službu« njihovu. Ne bude li nikakvog potomstva od kćeri i domazeta, tad je tek kmetija ošasna i s njom raspolaze »zemlje gospodar«.

Da je pak u Vinodolu postojalo i pravo prvokupa pri otuđivanju nekretnina, premda ga statut ne spominje, pokazuje isprava od 1403 (Šurmin, *Acta croatica*, str. 104; Kostrenčić, *Vinodolski zakon*, Rad JAZU 227, str. 129). A da je, prije statuta, postojala rodovska organizacija, a time i nasljedno pravo ascendenata i kolateralala u pomanjkanju potomaka, najvjerojatnije se može izvesti iz statutom zadržane ustanove vražde, po kojoj je rod odgovarao imovinski i za krivična djela svoga člana.

Zbog toga bismo radije rekli, da je gore podcrtano »ili« eksplikativan veznik te da kćeri i njihovi potomci nasljeđuju roditelje, kad ovi nemaju muške djece. Izraz statuta »imaju se areditati« značio bi tako: *debent adheredari* ili *adheredandae sunt*.

¹³ Tacit (*Germania* 20): »Nullum testamentum.« Symmachus: »Gignuntur heredes, non scribuntur«. Starogermanska pravna poslovice: »Erbe wird geboren, nicht erkoren«. »Hereditas« je kasnije i kod Germana bila sinonim za nekretninu kao i naša plemenština i baština.

¹⁴ Ovaj i slični propisi zakona i statuta germanskih u Srednjem vijeku, izazvali su Engelsovu izreku o oporuci (Porijeklo... gl. IX): »Kod Nijemaca su je uveli popovi, da bi čestiti Nijemac mogao bez smetnje zavještati crkvi svoje nasljedstvo«.

tada može svoj dio slobodno darovati ili prodati (Tit. XXIV, § 5.). Povodom jednoga konkretnog slučaja dodani novi član 1. Tit. LI. određuje, da se poništava posao, kojim bi otac prije izvršene diobe otuđio što od porodične nepokretne imovine.

Kad se pak tokom evolucije proširila vlast oca, tako da je mogao, i prije izvršene diobe, darovati od zajedničke imovine i od svoje tekovine, izrijeком je izuzeta od tog ovlaštenja osnovna porodična imovina, t. j. zemlja ždrijeбom dobivena (terra sortis titulo acquisita — § 1 Tit. 1 druge redakcije zakona). Tek u posljednjem stadiju razvitka otac je mogao otuđiti i taj heredium, ali ipak samo tada, kada je imao i drugu nepokretnu imovinu, koja će djeci nadomjestiti iskonsku.

3. *Lex Baiuvariorum* (Tit. I. c. 1.) propisuje, da se i za spasenje duše može zavještati crkvi samo od svog dijela, nakon što se je sa djecom obavila dioba.

Jednako ili slično glase i propisi zakona drugih Germana te njihovih pravnih knjiga i statuta gradova. Pravo bližike, da bude pitana za suglasnost odnosno ponuđena prije otuđenja (»Beispruchsrecht«) i da eventualno otkupi otuđenu nepokretninu (Retrakt), tako je specifično jako, da ga Lambert (La tradition romaine . . ., 1901, str. 32) u svóm francuski pisanom djelu označuje njemačkim izrazom, iako su i Francuzi, osobito u području svog coutumier, znali za rodbinsko pravo otkupa (retrait lignager¹⁵; Zimmerle, Das deutsche Stammgutssystem, 1857, str. 81.¹⁶

*

Ustanova prava bližike na prvokup nije dakle tvorevina nekog ili nekih određenih naroda. Niti su je Slaveni, kod kojih je i obimom i vremenom bila najšira, primili od Italaca, ni Italci od Slavena, Franaka, Langobarda ili od ma koga drugog. Ona je nastala nužno i spontano kod svih naroda i živjela tako dugo, dok je novi proizvodni odnosi nisu učinili nepotrebnom. Ona je univerzalna pravna ustanova. Uzročno, ona se rodila iz činjenice, da je zemlja (sa stokom) bila tada osnovni i glavni izvor za podmirivanje nasušnih životnih potreba, i postojala je, dok je trajalo takvo stanje. Rod i porodica nisu tada mogli egzistirati bez zemlje, i kao posljedica te činjenice moralo se javiti nastojanje, da im se zemlja sačuva, a otuda i pravni propisi, koji će im taj životni interes osigurati i zaštititi, najprije neotuđivošću zemlje i zabranom oporučnog raspolaganja njome, a zatim, kad se rod rascijepio i osnovnom privrednom jedinkom postala zadružna porodica, kao reminiscencija na nekadanje rodovsko zajedništvo, pravo uže i šire rodbine na prvokup i otkup. Individualno privatno vlasništvo na nekretninama i slobodno oporučno raspolaganje zemljom pojavili su se tek tada, kad su podjela društvenog rada i novi oblici privre-

¹⁵ Lignage (lignagium, lignaggio, od lignum): drvo, stablo (genealoško).

¹⁶ Oni, koje interesira postojanje naše ustanove kod mnogobrojnih naroda u svim krajevima Zemlje, mogu naći bogatih podataka naročito u djelima: *Laveleye* (De la propriété et ses formes primitives), *Pouhaër* (Essai sur l'histoire générale de droit), *Mandry* (Das gemeine Familiengüterrecht) *Dahlmann* (De retractu legali speciatim gentilicio), *Duncker* (Gesammteigentum), *Kovalevski* (Tableau des origines et de l'évolution de la famille et de la propriété.)

divanja stvorili mogućnost, da jedan dio naroda može živjeti i bez zemlje. Tada je naša ustanova počela iščezavati, gubila postepeno ekonomsku podlogu i opravdanje.¹⁷

RIASSUNTO

L'autore presenta l'articolo di P. S. Leicht, pubblicato nel fascicolo 53 della rivista: Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria (Venezia, 1949), sotto il titolo: Note agli statuti istriani con particolare riguardo al diritto di prelazione.

Leicht si occupa soltanto degli statuti redatti in lingua latina; degli statuti istriani redatti in lingua slava, non fa menzione, quantunque anche quest'ultimi contengano disposizioni in argomento (per es. quelli di Veprinac, Mošćenice e Vrbnik).

Trattassi del diritto di prelazione che, in un' epoca storica, spettava ai parenti e vicini di chi alienava un bene immobile.

Leicht è un ottimo conoscitore della materia trattata e ne meriterebbe plauso generale se, a sostegno delle finalità politiche della Società istriana (ribadite con molto coraggio nel proemio del fascicolo medesimo), non cercasse a dedurne, per ambages, la romanità del diritto di prelazione agnatizia e, in conseguenza, la romanità dell'Istria.

Giova perciò ricordare anzitutto, che tale istituto giuridico visse, nel mondo slavo, dall'Isonzo agli Urali, fino al secolo ventesimo e vi vige ancor oggi, parte legalmente (come nei Codici civili del Montenegro e della Serbia), parte consuetudinariamente, mentre in Roma, con costituzione imperiale, veniva abolito già nell'anno 391, vale a dire ancor prima che, in seguito al disgregamento dell'Impero romano, si formassero i Municipi coi loro statuti regolanti tale materia.

Allora, l'istituto sarebbe anche in Istria di origine slava? Se lo dicessimo, incorreremmo anche noi nell'errore del Leicht. No, nessuna nazione può rivendicare l'esclusiva maternità di tale istituto, perché esso era comune a tutti i popoli, era un istituto universale, nato spontaneamente specie fra le stirpi che, in epoca relativa, vivevano esclusivamente o quasi, dall'agricoltura e fonti di sussistenza congiuntevi; era un istituto giuridico basato, come quasi tutti gli altri, su necessità vitali, in primo luogo economiche.

Tale istituto, in favore dei parenti, è un relitto reminiscente l'originaria collettività gentilizia e familiare consorziale, in cui vivevano tutti i popoli fino a che (in Roma appena dopo la seconda guerra punica) non prevalse la proprietà privata individuale anche della terra e la conseguente libertà testamentaria, mitigate poi, per reazione, dagli istituti della prelazione agnatizia e della debita porzione ereditaria.

A corroborare le sue asserzioni l'autore cita le relative disposizioni di alcuni statuti, codici e atti giudiziari dall'Istria, Dalmazia, Croazia, Montenegro, Bosnia, Serbia, Boemia, Ungheria, Germania, Israel e fa richiamo alle opere di Laveley, Pouchaër, Mandry, Dahlmann, Duncker e Kovalevski, proponendosi di ampliare in altra sede le sue indagini in argomento.

¹⁷ Statut poljički daje jasnu sliku o tome, kako se »najprvo i najpočetnije počelo od iskoni na stare i zakonite žribove« (59a, sors, terra sortis titulo acquisita, Stammvermögen), koji su zasnivali »plemenščinu«, pa kako su izdvajanjem iz plemena i diobom zajedničke zemlje nastajale porodične zadržuge, »bližna i daona bratja ili si-

novi od oca ili ini bližika« (čl. 33), »s bratjom bližnom, daonom ali vrvnom« (čl. 62), koji su imali pravo prvokupa bivše zajedničke plemenske zemlje, što pokazuje, da je to pravo jedan od ostataka nekadašnje sveopće rodovske organizacije društva i kolektivnog vlasništva imovine u njoj. »Pleme« u poljičkom statutu nije etnografski (teritorijalni), nego rodovski (gentilski) pojam i izraz. To pokazuju naročito pridjevi »vrvni« i »vrviti« u čl. 36e, 62, 80a. Imenica »vrv« označuje skup osoba povezanih srodstvom (vrv = uže, vrvca). »Bližni brat« je starorimski agnatus proximus, »daoni ili vrvni brat« je rimski gentilis. Kad se par ili pojedinac izdvoji iz rodovske zajednice i osnuje inokoštinu, stvara se po djeci nova obiteljska zadruga (rimski: Herctum non citum) a izdvajanjem pojedinaca iz ove, stvara se naše bratstvo (rimska: familia agnatorum). U Crnoj Gori imamo i danas stepenovanje: pleme — bratstvo — kuća.

»Pleme« dobiva i kod nas (kao kod Rusa »mir«, kod Germana: marka, gmajna) s vremenom i teritorijalno značenje u vezi s onim dijelom nekadašnje zajedničke plemenske zemlje, koja ostane kao zajednička (pašnjaci šume, vode — komunščina, komunela), kad se ziratna zemlja razdijeli u heredije porodičnih zadruga. Na komuneli imaju prava stari žitelji jedne teritorijalne jedinice (županija, općina, imovna općina, zemljišna zajednica) bez obzira na srodstvo. Ta zemlja prestaje biti »vrvna«, ali takva postane opet, ako se i ona podijeli u vlasništvo pojedinim domaćinstvima.

I za našu ustanovu vrijedi Engelsova izreka o oporuci: Kao svaka pravna ustanova, i ona je dijete društvenog sistema i odražava njegovo stanje razvitka.

Mnogi su narodi, nezavisno jedni od drugih, prošli kroz iste faze i uglavnom kroz iste oblike razvoja, stariji prije, mlađi kasnije, a uvijek i svugdje su toj pojavi bili uzroci isti: uvjeti i potrebe života. Teorija, podržavana od gotovo cijele buržoaske romanistike, da je i u rimskom društvu (do svršetka punskih ratova g. 146. pr. n. e.) postojala neograničena testamentarna sloboda i individualno vlasništvo zemlje i njezinih pripadnosti, — predstavlja najveću zabludu pravnopovjesne nauke. Mišljenja, koja su, na osnovu te pravnopovjesne hereze, izrazili Spevec (1883) i Strohal (1911) u pogledu naše ustanove prvokupa i otkupa, imala bi da budu predmet zasebne rasprave.

HISTORIJSKI
ZBORNIK

GOD. V.

1952

BROJ 3—4

HISTORIJSKI ZBORNIK

ČASOPIS POVIJESNOG DRUŠTVA HRVATSKE

Uređuje Redakcioni odbor: Oleg Mandić, Jakša Ravlić i Jaroslav Šidak (glavni i odgovorni urednik). Rukopisi za razmjenu šalju se na adresu: Historijski seminar, Filozofski fakultet, Zagreb, Trg Maršala Tita 14. Narudžbe za Historijski zbornik prima »Školska knjiga«, Zagreb, Ilica 28.

SADRŽAJ

	Strana
OLEG MANDIĆ, Bratstvo u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj	225—298
IVO MILIĆ, Perijeklo prava bližike na prvokup i otkup nekretnina	299—310
MIRJANA GROSS, Neke karakteristike socijalne demokracije u Hrvatskoj i Slavoniji	311—323

OCJENE I PRIKAZI

J. Bösendorfer, Agrarni odnosi u Slavoniji (N. KLAIĆ — R. BIČANIĆ)	325—333
D. Roller, Dubrovački zanati u XV. i XVI. stoljeću. (J. TADIĆ)	333—343
Novi prilozi o dubrovačkoj diplomaciji. (J. LUČIĆ)	344—347
Z. Herkov, Statut grada Zagreba od god. 1732. (N. KLAIĆ)	347—350
R. Besarović, Vaso Pelagić (M. EKMEČIĆ)	350—354
Izdanja staroslavenskog instituta. (L. KOŠUTA)	354—360
Tabula Hebana. (M. VEDRIŠ)	360—365

ČASOPISI

Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslov. naroda pod turskom vladavinom, I i II. (S. M. TRALJIĆ)	367—372
Istoriski glasnik 1951, br. 1—2. (J. LUČIĆ)	372—376
Godišnjak Istor. društva Vojvodine 1951. (F. MOAČANIN)	376—380
Zbornik radova Instituta za proučavanje književnosti SAN 2, 1952. (J. RAVLIĆ)	380—383
Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria, N. S. II, 1952. (N. ŽIĆ)	384—386
Historische Zeitschrift — u povodu 90-godišnjice života F. Meineckea. (M. GROSS)	386—390
Archives d'histoire du droit oriental — Revue intern. des droits de l'antiquité I, 1952. (K. BASTAIĆ)	390—394

ZNANSTVENE USTANOVE

JOSIP BUTURAC, Državni arhiv u Zagrebu	395—408
--	---------

BILJEŠKE

»Da li su Bosanci u XVII. v. znali za bogomile?« (S. M. TRALJIĆ)	409—410
Naše historijske čitanke. (S. M. TRALJIĆ)	410—413
G. Škrivanić, Dnevnik Dubrovčanina M. Pešića o Požarevačkom mirovnom kongresu 1718 g. (J. LUČIĆ)	413—414
V. Pelagić, Izabrani spisi I, 1952. (M. EKMEČIĆ)	414—415
Ekonomisti XVII. i XVIII. stoljeća. (D. NEŠIĆ)	415—419